

ЗАБОРГОВАНІСТЬ ІЗ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ І СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

І. М. Новак, кандидат економічних наук

Наявність в Україні заборгованості із заробітної плати перед працівниками супроводжує розбудову національної держави упродовж усього новітнього періоду незалежності. При цьому «абсолютний мінімум» показника заборгованості був досягнутий на початку 2008 р. і становив 668,7 млн грн. Обсяг боргів найбільш активно знижувався в період 1999–2002 рр., що співпало з економічним відновленням після кризи початку 1990-х рр. «Друга хвиля» інтенсивного погашення заборгованості із заробітної плати була зафіксована в 2003–2004 рр., коли економіка країни зростала високими темпами за рахунок сприятливої світової кон'юнктури на ринках експорто-орієнтованих виробництв, передусім металургійної промисловості.

Проблеми заробітної плати досліджували класиків економічної теорії: Дж. М. Кейнс, К. Маркс, А. Маршал, В. Петті, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, М. Туган-Барановський. Питання захисту заробітної плати у разі неплатоспроможності роботодавця висвітлено у працях Б. Кононова, С. Приходько, В. Скобелкіна В. Степанова, У. Столпера, та ін. Проте дотепер залишаються недостатньо дослідженими питання ліквідації заборгованості із заробітної плати, що має супроводжуватися створенням адекватних економічних механізмів розв'язання існуючої проблеми разом із використанням адміністративних важелів впливу на ситуацію, що свідчить про актуальність даної статті. Метою даного дослідження є аналіз ситуації щодо заборгованості із заробітної плати в Україні та визначення основних способів розв'язання даної проблеми.

Через світову фінансово-економічну кризу, країна зазнала чи не найбільшого падіння

виробництва на пострадянському та європейському просторі, призвела до серйозного загострення проблеми боргів із заробітної плати, темпи росту яких, за результатами 2008 р., були рекордно високими – 1,7 разу. Уповільнення темпів нарощування заборгованості із заробітної плати протягом 2009–2010 рр. не дає підстав говорити про наявність передумов для ліквідації боргів у найближчий перспективі – станом на 1 червня 2011 р. вони зросли практично в 1,9 разу по відношенню до січня 2008 р. і сягають майже 1,3 млрд грн, що перевищує відповідний показник початку 2005 р.

Аналіз структури заборгованості з заробітної плати за видами економічної діяльності станом на 01.06.2011 р. проти початку 2008 р. показує зростання часток державного управління (втричі), освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги (вдвічі), інших видів економічної діяльності (в 1,8 разу), переробної промисловості (в 1,4 разу), фінансової діяльності (в 1,3 разу) і будівництва (в 1,2 разу). При цьому вказане збільшення компенсується скороченням часток сільського господарства (в 5 разів), добувної промисловості (в 2,9 рази), виробництва електроенергії, газу і води (1,4 разу), транспорту та зв'язку (1,3 разу). Слід зазначити, що зменшення частки заборгованості із заробітної плати в загальному обсязі боргів у добувній промисловості відбувається з 2009 р., а в таких видах економічної діяльності, як будівництво, транспорт та зв'язок – лише з 2011 р.

Протягом 2005–2007 рр. у структурі заборгованості із заробітної плати відбувалося зменшення частки економічно активних підприємств – загалом вона зменшилась в 1,4 разу і станом на 01.01.2008 р. дорівнювала 36,8 %.

Втім, упродовж 2008 р. ця тенденція змінилась на протилежну, внаслідок чого в листопаді 2008 р. частка економічно активних підприємств у структурі заборгованості із заробітної плати збільшилась удвічі та до липня 2010 р. включно перевищувала 60,0 %. Загалом, з початку 2008 р. частка заборгованості економічно активних підприємств збільшилась у 2,7 рази і станом на 01.06.2011 р. понад половину від загального обсягу боргу із заробітної плати (51,9 %) становила заборгованість функціонуючих суб'єктів господарювання.

За мінімального абсолютного значення обсягу заборгованості із заробітної плати на початок 2008 р. (668,7 млн грн) біля двох її третин (422,9 млн грн) належало економічно неактивним підприємствам і підприємствам-банкрутам. При цьому до економічно неактивних віднесені підприємства, які призупинили економічну діяльність (звільнені працівники основної діяльності, призупинено виробництво або надання послуг, виконання робіт), проте питання погашення боргів з виплати заробітної плати не вирішені [1]. Протягом 2008 р. ситуація істотно не змінювалась, але з 2009 р. розпочалося зростання як суми боргу, так і його частки в структурі заборгованості із заробітної плати. Внаслідок цього абсолютне значення боргу економічно неактивних підприємств і підприємств-банкрутів станом на 01.06.2011 р. дорівнювало 607,3 млн грн. Частка заборгованості підприємств-банкрутів з березня 2009 р. також має тенденцію до збільшення і станом на 01.06.2011 р. становила 41,6 %. Слід зазначити, що провести об'єктивний аналіз заборгованості із заробітної плати на економічно неактивних підприємствах неможливо, оскільки зараз вони фактично не є респондентами державних статистичних спостережень, а показник несплаченої заробітної плати визначається на підставі останніх звітів, поданих цими підприємствами у 2004–2010 рр. [1].

Упродовж 2008–2011 рр. чисельність штатних працівників економічно активних підприємств, яким вчасно не виплачено заробітну плату, збільшилась у 1,3 разу, а сума боргу в середньому на одного штатного працівника – в 2,9 рази, а з січня 2009 р. стабільно переви-

щує розмір середньої заробітної плати за попередній місяць. При цьому співвідношення розміру боргу та середньої заробітної плати погіршується, – якщо станом на 01.01.2010 р. сума боргу в середньому на одного штатного працівника дорівнювала 110,9 % від розміру середньої заробітної плати за попередній місяць, то, за даними на 01.06.2011 р., воно становило 168,1 %.

Якщо в найбільш кризовому 2009 р. темпи росту суми боргу в середньому на одного працівника знижувались, то упродовж 2010–2011 рр. відзначається їх нарощування. При цьому темпи збільшення боргу в розрахунку на одного працівника в більшості випадків перевищують темпи росту реальної заробітної плати (крім періодів, що припадають на останній місяць кожного кварталу та яким відповідають дані станом на 1 січня, 1 квітня, 1 липня та 1 жовтня).

Аналіз даних про частку довготривалої заборгованості із заробітної плати (з терміном затримки – понад три місяці) свідчить, що впродовж 2008–2009 рр. існувала стійка тенденція до її зростання, внаслідок чого за два роки ця частка збільшилась у 1,5 разу. З січня 2010 р. Державна служба статистики України припинила оприлюднення інформації за даним показником. Однак, враховуючи дані про структуру заборгованості із заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за термінами її виплати, впродовж 2009–2011 рр. частка несплаченої заробітної плати, нарахованої у січні – лютому, стабільно зменшувалася, що свідчить про збільшення частки боргів із заробітної плати, нарахованої в попередні роки. Зокрема, якщо на початку 2009 р. дане співвідношення було на користь короткострокової заборгованості й становило 64,5:35,5 %, то на початку 2011 р. воно змінилось на 40,2:59,8 %, що свідчить про нарощування довготермінової заборгованості із заробітної плати за 2010 р. і попередні роки.

Аналіз даних щодо структури заборгованості із заробітної плати за термінами її виплати свідчить, що за підсумками перших двох місяців 2011 р. частка заборгованості за 2010 р. і попередні роки перевищувала 50 % від усього обсягу боргів із заробітної плати

практично в усіх видах економічної діяльності, крім рибальства та рибництва, транспорту та зв'язку, фінансової діяльності, державного управління та охорони здоров'я і надання соціальної допомоги, а серед видів промислової діяльності, крім оброблення деревини, хімічного виробництва, виробництва гумових і пластмасових виробів, шкіри та інших галузей промисловості. Слід зазначити, що лише у виробництві шкіри вся заборгованість із заробітної плати мала короткотерміновий характер (січень – лютий 2011 р.), тоді як у виробництві коксу і продуктів нафтопереробки – усі борги були утворені в 2010 р. й попередні роки. Борги із заробітної плати за 2010 р. і попередні роки становили понад половину від усієї заборгованості із заробітної плати у двох третинах усіх суб'єктів адміністративно-територіального поділу країни.

З вересня 2010 р. у структурі заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств зростає частка боргів державних підприємств, що стабільно зменшувалась у 2009 р. Станом на 01.06.2011 р. «внесок» державного сектора до загального обсягу заборгованості був найбільшим і становив 36,8 %, що в 1,4 разу перевищувало рівень початку 2008 р.

В аналізованому періоді найбільш істотно скоротилась частка боргів із заробітної плати, що їх мали філії та інші відокремлені підрозділи, – в 2,5 рази від рівня, зафіксованого на початок 2008 р., відповідні показники зменшилися також у відкритих акціонерних товариствах (в 1,5 разу) та товариствах з обмеженою відповідальністю (на 5,9 %). Натомість частка заборгованості із заробітної плати комунальних підприємств і підприємств інших організаційно-правових форм власності збільшилась у 1,4 разу, а приватних підприємств – в 1,2 разу.

Динаміка структури заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за рахунок бюджетних коштів свідчить про те, що практично всі існуючі борги утворені через невиконання коштів з Державного бюджету.

У період 2007–2010 рр. заборгованість із заробітної плати за рахунок коштів місцевих бюджетів мала тенденцію до накопичення у

другому півріччі кожного року, після чого наприкінці року більша її частина погашалась. Однак, у першому півріччі 2011 р. ситуація змінилася. За даними станом на 01.02.2011 р. частка заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств з місцевих бюджетів у структурі загальної заборгованості за рахунок бюджетних коштів дорівнювала 10,9 % (тоді як в аналогічні періоди двох попередніх років вона становила відповідно 0,4 та 1,1 %), а станом на 01.06.2011 р. – 5,2 % (порівняно з 0,4 і 1,2 % станом на 1 червня 2010 та 2009 рр.).

Слід зазначити, що з березня 2011 р. в структурі заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за рахунок коштів Державного бюджету практично ліквідовано заборгованість з виплати компенсацій постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи – у травні 2011 р. частка цієї заборгованості становила лише 0,8 %, тоді як до жовтня 2010 р. її «внесок» у формування заборгованості був вирішальним.

Проблема боргів із заробітної плати в Україні має хронічний характер, при цьому умови для їхньої ліквідації дотепер не забезпечили ані традиційні засоби адміністративного впливу на роботодавців-боржників, ані економічне зростання періоду 1999–2004 рр. Позитивна динаміка макропоказників упродовж 2010–2011 рр., що свідчить про подолання наслідків фінансово-економічної кризи, не супроводжується адекватними змінами ситуації щодо заборгованості із заробітної плати, яка продовжувала зростати протягом першого півріччя 2010 р., і за даними станом на 01.06.2011 р., її обсяг перевищував відповідні показники початку 2005 р. і 2009 р.

Зміни у структурі заборгованості із заробітної плати за видами економічної діяльності свідчать про загострення проблеми боргів перед працівниками у бюджетному та фінансовому секторах, переробній промисловості й будівництві. Відносно покращення демонструють сільське господарство, добувна промисловість, виробництво електроенергії, газу та води, а також транспортна галузь, що пов'язано зі світовими тенденціями подорожчання продовольства й посткризовим віднов-

ленням економіки, передусім її традиційних експортно-орієнтованих виробництв (металургійної, хімічної промисловості), внаслідок чого відбувається зростання попиту на сировинні ресурси й обсягів транспортних перевезень.

Динаміка абсолютних значень обсягів заборгованості із заробітної плати економічно неактивних підприємств і підприємств-банкрутів упродовж 2008–2011 рр. дозволяє зробити припущення про наявність певного «незнижуваного залишку» заборгованості з орієнтовним обсягом 400–600 млн грн, погасити який не можна використовуючи існуючі адміністративні важелі впливу на роботодавців і чинної нормативно-правової бази з питань банкрутства.

Незважаючи на загальне поліпшення макроекономічних показників і тенденції посткризового відновлення економіки, що спостерігаються з 2010 р., чисельність штатних працівників економічно активних підприємств, яким вчасно не виплачено заробітну плату, продовжує збільшуватися, а темпи зростання суми боргу в середньому на одного працівника, як правило, мають тенденцію до перевищення темпів росту реальної заробітної плати.

Через відсутність з початку 2010 р. статистичної інформації про динаміку заборгованості понад три місяці із заробітної плати, аналіз структури заборгованості із заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за термінами її виплати дає підстави говорити про нарощування довготермінових боргів із заробітної плати. Так, за підсумками перших двох місяців 2011 р. частка заборгованості за 2010 р. і попередні роки перевищувала 50 % від загального обсягу боргів із заробітної плати практично в усіх видах економічної діяльності та в двох третинах регіонів країни.

З осені 2010 р., у структурі заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств відбувається зростання частки боргів суб'єктів державної форми власності, внаслідок чого сьогодні вона перевищує відповідні показники решти груп суб'єктів інших організаційно-правових форм господарювання. Практично всі існуючі борги

із заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за рахунок бюджетних коштів утворені через невиконання коштів з Державного бюджету, при цьому вони безпосередньо відносяться до фонду заробітної плати та не є компенсаційними за своїм характером. Упродовж 2011 р. спостерігалась тенденція щодо збільшення частки заборгованості із заробітної плати з місцевих бюджетів у структурі загальної заборгованості за рахунок бюджетних коштів.

Необхідність забезпечення дотримання трудових прав працівників в Україні зумовлює існування нагальної потреби щодо повної ліквідації заборгованості із заробітної плати працівникам у найближчій перспективі та створення адекватних економічних механізмів запобігання її формування в майбутньому.

Оскільки більше половини від загального обсягу заборгованості із заробітної плати припадає на борги економічно активних підприємств, необхідно сформувати економічний механізм захисту заробітної плати працівників розбудувавши страхові засади компенсації даного ризику та створивши Фонд гарантування вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця (далі – Фонд). Для цього необхідно ратифікувати норми конвенції МОП № 173 «Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця» (1992 р.) стосовно захисту за допомогою інституту гарантійної установи, розробити та прийняти відповідний законопроект про створення Фонду, регулювання його діяльності, зокрема правил організації, фінансування та функціонування, запровадження обов'язкових внесків роботодавців. Слід зазначити, що пропонувані заходи необхідно здійснювати комплексно, при цьому має реалізовувати державна політика щодо недопущення вилучення обігових коштів підприємств, покращення процедур адміністрування відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) з перспективою повної відмови від даного податку на споживання та заміни його податком з обороту, а також активізацією соціального діалогу з питань зайнятості та створення нових робочих місць.

Щоб погасити існуючу сьогодні заборгованість із заробітної плати працівникам еконо-

мічно неактивних підприємств і підприємств-банкрутів недостатньо використати наявні адміністративні та нормативно-правові механізми, а також створити, наприклад, Фонд. Щоб знайти способи розв'язання даної проблеми, необхідно проаналізувати заборгованість із заробітної плати з метою визначення частки боргів економічно неактивних підприємств державної форми власності, причини економічної неактивності таких суб'єктів господарювання, а також наявні можливості відновлення ефективної діяльності підприємств-боржників. При цьому заборгованість підприємств державної форми власності, відносно якої немає перспектив погашення (у зв'язку з відсутністю майна або перспектив відновлення господарської діяльності), має бути відшкодована працівникам за рахунок коштів Державного бюджету, оскільки саме держава, як власник таких підприємств, має виконати функцію правонаступника за їхніми зобов'язаннями.

З метою визначення алгоритму подальших дій по відношенню до економічно неактивних

підприємств необхідно це питання врегулювати в правовій площині. Необхідно спочатку відновити збір статистичної інформації про заборгованість із заробітної плати на економічно неактивних підприємствах за рахунок включення їх до вибіркової сукупності, на основі якої здійснюють державні статистичні спостереження. Враховуючи вищевикладене, перспективи подальших наукових розвідок будуть охоплювати питання формування адекватних економічних механізмів, що забезпечуватимуть реалізацію трудових прав працівників, зокрема права на своєчасне одержання винагороди за працю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методологічні пояснення «Доходи та витрати населення» Головного управління статистики у м. Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=422&lang=1> (дата звернення 14.07.2011). – Назва з екрана.

УДК 331.1:331.2

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ГРЕЙДОВОЇ СИСТЕМИ ОПЛАТИ ПРАЦІ У СУЧАСНІЙ КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ

О. А. Дороніна, кандидат економічних наук

Кадрова політика сучасного підприємства має виконувати низку важливих завдань пов'язаних перш за все із залученням кваліфікованого та досвідченого персоналу, його подальшим закріпленням і мотивуванням до результативної праці та професійно-особистісного розвитку. Ступінь і якість реалізації зазначених завдань визначається гнучкістю та ефективністю системи оплати праці, яка використовується на підприємстві та є складовим елементом його кадрової політики. Віддаючи перевагу впровадженню систем оплати праці,

що запозичені з провідного зарубіжного досвіду, все більше вітчизняних підприємств обирають грейдову систему, використання якої в умовах української економіки набуває певних особливих рис і в деяких випадках провокує виникнення проблем у сфері управління персоналом. Отже, актуальним є глибинне дослідження переваг цієї системи оплати праці та перешкод її ефективному використанню.

Методичні підходи та практичні рекомендації щодо впровадження грейдової системи оплати праці на пострадянському просторі